

Egy különös kiadvány a csángókról

Megjelent: Regio 9. évf. 1998.3.181–195.

1998. június 16-án a budapesti Inter-Európa Bank Rt. Szabadság téri székházában a magyar köz-társasági elnök és több nemzetközi diplomáciai, emberjogi szervezet képviselőjének jelenlétében mutatták be két bukaresti román szerző angol nyelvű füzetét a moldvai csángókról.¹ A háromezer példányban, tetszetős kivitelezésben megjelent munka az *International Foundation for Promoting Studies and Knowledge of Minority Rights* budapesti székhelyű alapítvány megrendelésére készült. Az összefoglaló elkészültét és megjelentetését az Inter-Európa Bank Rt. támogatta, amely az alapítvány működését is lehetővé teszi.

Az ilyen jellegű összefoglalóktól elsősorban nem új tudományos eredményeket, hanem minde-nekelőtt korrekt tájékoztatást várunk, ami által ezek a kiadványok közvetett módon hozzájárulhatnak egy-egy kisebbség identitásának és kulturális értékeinek megőrzéséhez. A szóban forgó munka azért is kiemelt jelentőségű, mert minden bizonnyal alapvetően befolyásolja majd azokat a nemzetközi politi-kai és emberjogi szervezeteket, amelyek tevékenységi köre érinti vagy érintheti a moldvai csángósá-got.

Alább néhány fenntartásomnak adok hangot a két bukaresti szerző kiadványával kapcsolatban, mindenekelőtt azért, hogy a benne rejlő félretájékoztatásokra legalább a magyar közvéleményt és poli-tikai elitet figyelmeztessem. Azt a nemzetközi közeget, amelyben ez az angol nyelvű kiadvány terjed – sajnos – kevéssé áll módomban befolyásolni.

1. Kikről is beszélünk voltaképpen?

A szerzőknek mindenekelőtt arra a kérdésre kellene világosan válaszolniuk, hogy melyik is az a kisebbség, amelyikről a kiadvány beszél. A tárgy körülírása során „klasszikus” (és véleményem sze-rint ez esetben is alkalmazható) szempontokként a deklarált identitás, a nyelvi, vallási vagy más kultu-rális sajátosságok, esetleg az etnikai csoport eredete, táji-történeti tagolódása vagy megnevezése kí-nálkoznának, de a szerzők egyik szempont kapcsán sem fejtenek ki semmiféle határozott álláspontot, úgyhogy összefoglalójukból nem derül ki, hogy végül is kiket tartanak csángóknak. Egy helyütt (8. old., 4. jegyz.) mintha azt sugallnák, hogy a csángókat a 250 ezer moldvai katolikus között kell keres-nünk, megjegyezve, hogy néhány kutató² számukat 200 ezer főre teszi. Ha ez így van, akkor már itt válaszolniuk kellene arra a kérdésre, hogy a moldvai katolikusok fennmaradó része miért nem csángó, továbbá ki kellene térniük arra is, hogy a csángónak minősítettek milyen belső megoszlást mutatnak anyanyelvük, illetve a románsághoz való asszimilációjuk tekintetében. A szerzők azonban mintha leplezni akarnák azt a tényt, hogy a csángónak minősített 200 ezer moldvai katolikus jelentős hányada még ma is magyarul beszél. Saját számításaim szerint a magyarul is beszélő, tehát még teljesen nem asszimilálódott csángók száma valamivel 60 ezer fő felett van Moldvában.³

Ha nincsenek magyar eredetű, illetve magyarul beszélő csángók, akkor nincs nyelvi és kulturális asszimiláció sem – a fentiek alapján ez már egészen „logikus” következménye a szerzőpáros szemléle-tének. A kiadvány egyik legnagyobb hiányossága, hogy a szerzők egyetlen szóval sem tesznek emlí-tést a csángóság rohamos asszimilációjáról, ami – akár erőszakos, akár spontán beolvadásnak minősít-jük – létében fenyegeti az etnikum sajátos, igen archaikus kultúráját, beleértve a nyelvet is. Természe-tesen ugyancsak hiányzik annak megemlítése (elismerése?), hogy ez az asszimilációs folyamat, ami-nek most a végső szakaszát éljük, a modern román nemzetállam létrejöttével egy időben, a XIX. szá-zad második felében erősödött fel el, és ma sem függetleníthető a román nacionalizmustól.

De ha szerzők nem akarnak tudni arról, hogy magyar jellegű hagyományos kultúrával rendelkező csángók is vannak Moldvában, voltaképpen kikerül, miféle kisebbség védelmében írták a jelen összefoglalót? Úgy tetszik, erre a kérdésre a demográfiai fejezetben találunk valamiféle választ, ahol a szerzőpáros a hivatalosan deklarált identitást tekintti objektív és mérvadó kiindulópontnak, megállapítva, hogy a csángók nagyobbik része az 1992-es népszámlálás alkalmával magát romának, másik része pedig magyarnak nyilvánította, és ezen felül a felmérés 2165 olyan román állampolgárt is talált, aki magát csángónak vallotta. (11. old.) Ez a kijelentésük azonban fölöttébb homályos. Egyfelől elfelejtik azt, hogy a magát csángónak valló 2165 személyt a népszámlálás *az ország egész területén* regisztrálta, azaz ez a szám tartalmazza az Erdélyben magukat csángóknak vallókat is (értsd: gyimesi, hétfalusi és Déva környéki csángók, illetve az erdélyi városokba telepedett moldvaiak), tehát a hivatalos adatok szerint a moldvai csángók száma valójában még ennél is kevesebb. Másfelől a tanulmányból sehol nem derül ki, hogy végül is hány csángó nyilvánította magát magyarnak a magukat románoknak vallók mellett. A román szerzőpáros munkájához kiegészítésképpen teszem hozzá, hogy az 1992-es népszámlálás a moldvai csángó településterület falvaiban mindössze 525 magyar nemzetiségű katolikust talált. Ha ezt a két számot (2165, illetve 525) a moldvai katolikusok összlélekszámahoz (közel 250 ezer fő) viszonyítjuk, az aránytalanság láttán a kiadvány következő kijelentéseit megtevesztőnek kell minősítenünk: „Általában a csángók magukat romának (a többségük) vagy magyarnak vallották.” (11. old.) „Más falvaknak vegyes lakossága van, ahol néhány csángó romának vallotta magát, mások pedig vagy magyarnak vagy csángónak (ez utóbbi két csoport beszéli a csángó dialektust.” (18. old.)

A kiadvány tehát elködösíti azt a tényt, hogy a magukat hivatalosan is magyaroknak vagy csángóknak vallók száma egészen jelentéktelen. A szerzők egy helyütt maguk is megemlítik, hogy a népszámlálási felmérések hitelességéhez (pártatlanságához, megbízhatóságához) szó fér (24. old., 57. jegyz.), de a „csángók” fogalmának meghatározásakor mégsem találnak más szempontot, csakis a népszámlálások alkalmával deklarált nemzeti identitást. Ez az eljárás a csángó identitás körüli kérdések durva leegyszerűsítéséhez vezet, hiszen amint látjuk, a hivatalos román népszámlálások 1992-re – az 525 fő magyar, és a mintegy kétezer fő csángó (nem magyar!) „bevallásával” – gyakorlatilag a „nulla változathoz” jutottak. Ezt a hivatalos álláspontot⁴ a szerzőpáros is elfogadja, holott munkájuktól, egy emberjogi kiadványtól, inkább azt várnánk el, hogy *rávilágítson a sajátos csángó identitás mibenlétére*, és megmagyarázza azt a tényt, hogy miközben gyakorlatilag a csángóság *egésze* romának nyilvánítja magát, a csángók jelentős része mégis kötődik a magyar nyelvhez és kultúrához. Ha ugyanis csak a magukat csángónak (maximum 2165 fő), illetve magyarnak (525 fő) vallók beszélik Moldvában a „csángó dialektust” (értsd: magyar tájnyelvet) úgy, ahogyan a kiadvány állítja, hogyan lehetséges az, hogy a moldvai katolikusok körében a folklórkutatók és nyelvészek az utóbbi évtizedekben hatalmas mennyiségű magyar anyagot gyűjtöttek? (Köztudott, hogy a moldvai csángó folklór a magyar népköltészet legarchaikusabb elemeit őrizte meg. Ezekről a kulturális értékekről kiadványok tömkelege tanúskodik. Román nyelvű csángó folklórkiadványról ellenben mindeztidáig nincsen tudomásunk.) Ha nem létezik sajátos, a magyar kultúrához is kötődő csángó identitás, hogyan lehetséges az, hogy a moldvai katolikusok bizonyos része még ma is követeli magának a magyar nyelvű oktatást és a magyar egyházi szertartásokat? Ha kizárólag a hivatalos népszámlálási adatokból indulunk ki, hogyan tudjuk értelmezni azt a tényt, hogy miközben az 1948. évi román népszámlálás mindössze 6618 magyar anyanyelvű lakost mutatott ki Moldvában, a Magyar Népi Szövetség magyar iskolák tömkelegét tartotta fenn a csángó falvakban?

A kiadvány egyik idevágó mondata ugyancsak téves információkat közöl: „A kommunista diktatúra első éveiben, 1947–1959 között, a Moldvában élő magyar csángók magyar nyelvű oktatásban részesültek, és vallásukat anyanyelven gyakorolhatták” – írják a szerzők. (21. old.) A moldvai magyar iskolák valójában – az 1960-ban felszámolt létszpedi kivételével – csak 1953 nyaráig működtek, sőt nagyobbik részük már korábban megszűnt. Anyanyelven gyakorolt hivatalos vallásos élet pedig sohasem volt a moldvai csángók között, a jelzett időszakban különösképpen nem, hiszen 1940 után, a bécsi döntés ellenhatásaként, rendeletileg még azokban a falvakban is megszüntették a magyar egyházi éneklést, ahol ez a régi gyakorlat átvészelt a húszas-harmincas évek magyarelles intőzkedéseit.

A hivatalos népszámlálások szerint tehát a moldvai katolikusok mára teljesen elveszítették anyanyelvüket és magyarságtudatukat, ami a valóságban természetesen nincsen így. *A szerzők a román államnacionalizmus kezére játszanak akkor, amikor a csángók deklarált identitását tekintik kiinduló-*

pontnak, és nem akarnak tudomást venni azokról a nyelvi, kulturális sajátosságokról, amelyeket a hivatalos felmérések nem jelenítenek meg.

A kiadvány – miközben a csángók deklarált identitását tekinti mérvadónak – elfelejti megemlíteni azt a sokak által jelzett tény, hogy az 1992-es népszámlálást Moldvában a katolikus egyház erőteljes propagandája előzte meg. Ennek lényege abban a múlt század óta újra meg újra felemlített hamis szóetimológiában foglalható össze, hogy mivel a *római* katolikus (románul: *romano catolic*) vallás voltaképpen *román* katolikust (románul: *român catolic*) jelent, a csángók nyilvánítsák magukat románoknak. A magyar publicisták és kutatók arról is tudósítottak, hogy bizonyos falvakban a népszámlálási biztosok automatikusan, a nemzeti hovatartozásra való rákérdezés nélkül románként írtak be mindenkit, sőt akkor sem voltak magyarként felvenni bizonyos személyeket, amikor a népszámlálás alanyai kifejezetten ragaszkodtak ehhez.

A kiadvány maga is tucatnyi olyan „Bákó megyei” falut sorol fel, ahol a szerzők szerint családi környezetben a csángók a „csángó”, illetve „csángómagyar” dialektust beszélik (18. old.), ami a fentiek fényében önellentmondás, hiszen a jegyzék alapján is sejthető, hogy a nem románul is beszélők száma semmiképpen sem lehet csupán 2–2,5 ezer fő. A jegyzékből kirajzolódó „földrajzi szempontú” behatárolás „apróbb” tévedéseiként minősíthetjük azt, hogy a felsorolt falvak közül négy valójában nem Bákó megyében található: Szabófalva (Săbăoani), Kelgyest (Pildești) és Újfalu (Traian Neamț megyei, Jugán (Iugani) pedig Iași megyei település, ráadásul Jugánban már egy-két nagyon idős személy kivételével egyáltalán nem tudnak magyarul, Újfaluban is csak alig néhány személy. A „csángóul” tudó falvak sorába kíváncszna viszont néhány nem említett Bákó megyei település, ahol valóban jól ismerik még a magyar (a szerzőpáros szóhasználatával: „csángó”, esetleg „csángómagyar” dialektus) nyelvet: Trunk (Galbeni), Lujzikalagor (Luizi Călugăra), Forrófalva (Fărăoani), Somoska (Șomușca), Csík (Ciucani), Külsőrekecsin (Fundu Răcăciuni), Gajcsána-Magyarfalu (Arini), Lábnik (Vladnic), Szászút (Sascut-Sat), Frumósza (Frumoasa), Lárucu (Lărguta), Gajdár (Coman), Diószeg (Tuta), Szőlőhegy (Pârgărești), Újfalu (Satu Nou), Szitás (Nicorești), Gorzafalva (Grozești) – olyan nem említett falvak, amelyek jól ismertek a csángókutatók előtt.

A román nacionalizmus egyik ideológiai-taktikai premisszája a magyar etnikum megosztását célozza, ezért ez a nacionalizmus előszeretettel beszél romániai magyarokról, székelyekről és csángókról. A kiadvány szerzői ehhez az ideológiai hagyományhoz csatlakoznak akkor, amikor következetesen „csángó dialektust” beszélőkről írnak. Ezt a fölöttébb homályos, ellentmondásos terminust ráadásul a magyar identitást vállalók egy részének (ezek száma, mint láttuk, valójában alig több mint ötszáz fő) további megosztására alkalmazzák, amikor a következő – zavaros – kijelentést teszik: „A csángók, akik kinyilvánítják a magyar identitásukat, szintén megosztlanak. Egyrésztük a magyar kisebbséghez tartozónak vallja magát, miközben egy archaikus magyar nyelvet beszél, amit csángó dialektusként ismerünk; mások, akik ugyanezt a régi magyar nyelvet beszélik, magukat magyar eredetű csángóknak tartják.” (10–11. old.) A szövegben egy helyen tehát elismerik, hogy a csángó dialektus egy régi magyar nyelvváltozat, egy másik helyen pedig a „csángó nyelv” sajátosságaiból – D. Mărtinaș nyomán – arra következtetnek, hogy ez a nyelv az Erdélyben erőszakosan elmagyarosított románok nyelve. (15–16. old.) De bármi is a helyzet ezzel a bizonytalan fogalommal, arról végképpen nem esik szó a kiadványban, hogy a magukat hivatalosan románoknak vallók között is tömegesen vannak olyanok, akik ezt a „csángó dialektust” beszélik.

2. A csángó múlt, az eredetkérdés

Teljes mértékben egyetérthetünk a szerzők ama megállapításával, hogy kisebbségvédelmi és emberjogi szempontból egy etnikai csoport eredete irreleváns akkor, amikor az illető közösség aktuális polgári, politikai, gazdasági és kulturális jogairól beszélünk. (19–20. old.) Mindez azonban nem teszi fölöslegessé az illető kisebbség eredetének és múltjának ismeretét, hiszen egy teljesen ahistorikus szemlélet alapján a mai identitást meghatározó tényezők nehezen értelmezhetők. A szerzők maguk is ennek megfelelően cselekednek, amikor munkájuk első felében a népcsoport nyelvi-etnikai eredetét, táji-történeti tagolódását ismertetik, a történeti demográfiai viszonyok alakulásáról, a *csángó* népnév etimológiájáról stb. beszélnek. Mivel az elmúlt évszázad folyamán a csángókutatók épp ezeknek a

„hagyományos” tudományos kérdéseknek szentelték a legnagyobb figyelmet – ezzel szemben a csángó identitás tényleges mibenlétének „modernebb” problematikájával jóval kisebb szakirodalom foglalkozik –, joggal várhatnánk el a szerzőktől, hogy a legújabb tudományos eredmények alapján, szakszerűen foglaljanak állást ezekben a kérdésekben.

Ehelyett azonban a legkülönbözőbb tudományos vagy áltudományos álláspontok egymás mellé helyezését kapjuk. A szerzők „párhuzamosan” és sommásan igyekeznek bemutatni a csángó etnikummal kapcsolatos alapvető tudományos kérdéseket, de sajnos nem tudnak biztonságosan tájékozódni a tárggyal kapcsolatos szakirodalomban: a hiteles román és magyar tudományos eredményeknek csak bizonyos részét ismerik, a megbízható tudományos eredményekkel egy sorban, velük egyenrangúként említene megcáfolt romantikus elméleteket (pl. Gegő E. és G. D. Cioreanu kun elmélete, N. Iorga török elmélete, Atila de Gérando vagy Jean Tatrosi elméletei, akik szerint a csángók Moldva őslakói stb.), sőt újabb, teljesen tudománytalan téziseket is.

A elfogulatlanság és pártatlanság azonban csak látszólagos. Szembeötlő, hogy bármilyen problémáról legyen is szó, a legnagyobb hangsúlyt és terjedelmet mindenütt D. Mărtinaş hírhedt könyvének „tétélei” kapják, amelyeket a szerzők minden kommentár és kritikai megjegyzés nélkül ismertetnek. (Eszerint a csángók erdélyi románok voltak, akiket Erdélyben magyarosítottak el, de ez csak félig sikerült – innen származik nyelvük kevert jellege –, mert a nemzeti elnyomás elől a XVII–XVIII. században Moldvába menekültek.) A kiadványban nincs egyetlen mondat sem, amelyben a szerzők elhatárolódnának ettől a dilettáns, nacionalista elmélettől, sőt sok helyen úgy veszik át – sajátjukként – a könyv bizonyos gondolatait, hogy nem is hivatkoznak rá.

A Mărtinaş-féle teóriát a csángó dialektus nyelvi jellegzetességei „támasztják alá”, amelyek állítólag az erdélyi románságnál megtalálhatók, de a moldvai románok nyelvéből hiányzanak. Mivel az elmélet „bizonyítása” a kiadványban csupán néhány nyelvi adatra támaszkodik, megtehetjük, hogy néhány mondatban kitérjünk ezekre az „argumentumokra”:

a. Az egyik „bizonyíték” eszerint az lenne, hogy bizonyos csángó nyelvjárásokban az *s* hangot is *sz*-nek, a *zs* hangot pedig *u*-nak (!) ejtik, ami „nem magyar eredetükre utal”. (16. old.)

A magyar nyelvtudomány álláspontja szerint az ún. „sziszegő” ejtés (*s* helyett *sz*) középkori magyar nyelvi sajátosság. (Az egyik elmélet szerint az ősmagyar korban ugyanis kétféle magyar nyelvjárás, egy *s*-ező és egy *sz*-ező, létezett. Ennek meglétére utalnak például a *sző–sövény*, *szőr–sörény* rokon etimonú szavaink. A középkori telepítésű moldvai magyar falvak lakossága, azaz az ún. „északi”, illetve az ún. „déli” csángók, ahhoz az *sz*-ező dialektushoz tartozhatott, amelynek nyomai a moldvai magyar nyelven kívül a szlavóniai és a burgenlandi magyar nyelvben is, tehát a legarchaikusabb magyar nyelvterületeken is megőrződtek.) Nem igaz tehát a kiadványnak az az állítása, hogy ez a nyelvi jelenség ismeretlen volna a magyar nyelvjárásokban. Ellenben az *s* fonéma *sz* realizációját az erdélyi román nyelvjárásokban sehol nem lehet kimutatni, így – a szerzők állításával ellentétben – a Bánságban és Olténiában sem. (16. old.) Ez a csángó nyelvjárási sajátosság is a népcsoport középkori magyar eredetének egyik bizonyítéka.

A *zs* hang *u*-ként (!) való ejtését (uo.) sem a moldvai csángó magyar, sem az erdélyi román nyelvjárások nem ismerik, egy ilyen fonémarealizáció ugyanis ellentmondana a fonetika minden törvényszerűségének, egyszerűen nyelvi képtelenség. (A kiadvány nem is idéz erre egyetlen nyelvi példát sem.) Úgy vélem, ezúttal egyszerűen a források hanyag kezeléséről van szó, hiszen a dákoromán teória mellett érvelő egyik román nyelvésznek, Mircea Borcilă-nak valóban van egy tanulmánya, amelyben az *s* hang *sz*-ként, illetve a *zs* hang *z*-ként (sic!) való ejtéséről értekezik (Un fenomen fonetic dialectal: rostirea lui *ş* ca *s* si a lui *j* ca *z* în graiurile docoromâne. Vechimea si originea fenomenului. *Cercetări de lingvistică* X. 1965. 2.), de ennek a tanulmánynak a D. Mărtinaş még a címét sem tudta helyesen lemásolni (ő volt az, aki hírhedt könyvének angol rezüméjében a *z*-t elsőként *u*-nak „látta”; 175. old.), és nyomában a bukaresti szerzőpáros is tévedett.

1.2. A moldvai csángó nyelv és az erdélyi román nyelv rokonságának másik, ezúttal nem hangtani, hanem szótani-alaktani „bizonyíték” az lenne, hogy a csángók „néhány erdélyi archaizmust őriztek meg” (16. old.). A kiadvány szerzői ezt a jelenséget egyetlenegy adattal példázzák: eszerint a 'sógor' jelentésű csángó *ler* szó a latin *levir*-ből származik, amelyet – a csángón kívül – „az összes román dialektus elvesztett”, természetesen beleértve az erdélyieket is. (uo.)

A csángók *lér* szavát azonban nagyon jól ismerik a magyar nyelvjárások és a történeti magyar nyelv is. Pais Dezső nyomán a magyar nyelvtudomány – ideértve az összes akadémiai kiadványokat,

szótárakat is – valóban a latin *levir*-ből származtatja, ami a 'nővér vagy anyai nagynéni férje' jelentésben közvetlen átvétel révén honosodott meg a középkori magyar nyelvben. A szó első írásos előfordulása 1395-ből származik, és a Besztercei Szójegyzékben található. (A félreértések elkerülése végett: a jegyzéket Besztercén találták meg, keletkezésének nincs köze Erdélyhez.) További magyar történeti adataink 1405-ből (Schlāgli Szójegyzék), 1418-ból (Rotenburgi János Magyar Nyelvemestere), 1570-ből (Petőpolyai Tyukovit Horvát Ferenc egri kapitány végintézkedése; In: Régi Magyar Nyelvmemlékek II. 216.) 1572-ből (Zsélyi Szójegyzék) és több más XVI. század eleji forrásból (Peer Kódex, Leveles Tár I.) származnak, hogy csak a legelső előfordulásokat említsük.⁵ A nyelvjárások ezt a szót (*rér* változatban is, de szintén 'sógor' jelentésben) Moldván kívül mindenekelőtt ugyancsak Szlavóniában őrizték meg.⁶ Ezek után jogos a kérdés: hogyan lehet egyetlen olyan szó a csángó etnikum román eredetének döntő bizonyítéka, amely egyáltalán nem található meg sem a román nyelvjárásokban, sem a román történeti forrásokban, ellenben századok óta jelen van a magyar nyelv változataiban? Egy adat a tudományban nem adat. Egy hamis adat pedig különösen nem az.

A moldvai csángó nyelvjárás kutatásával a legrangosabb magyar nyelvészek (Szarvas Gábor, Munkácsi Bernát, Rubinyi Mózes, Csűry Bálint, Szabó T. Attila, Márton Gyula, Benkő Loránd, a finn Wichmann György stb.) foglalkoztak, akik szakszerű tudományos közleményekben fejtették ki nézeteiket. Ezek után érthetetlen, hogy a kiadvány oldalakon át egy dilettáns román nacionalista propagandakiadvány (D. Mărtinaș) hiteltelen állításait ismétli meg minden kritika nélkül, úgy, hogy a fenti tudósok munkáira egyáltalán nem hivatkozik.

A moldvai katolikusokkal foglalkozó román szerzők között ugyancsak szép számmal akadnak olyanok, akiknek nevét méltán hiányolhatjuk a kiadvány jegyzetanyagából. A teljesség igénye nélkül, műveik megjelenésének időrendi sorrendében sorolok fel néhányat azok közülük, akiknek gondolataival szívesen találkozónék egy ilyen összefoglalóban: D. Cantemir, G. I. Lahovari, Gh. Rosetti, C. Auner, C.I. Filitti, R. Căndea, Gh. Năstase, Gh. Călinescu, Gh. Moisescu, P. Râmneanțu, C.C. Giurescu, M. Crăciun stb.

3. Hogyan kezeljük a történeti forrásokat?

A kiadvány szerzői nem tartják indokoltnak a *csángó-magyar* terminus használatát a *moldvai katolikusok* megnevezésére, azt állítván, hogy ez az etnikum a történelem folyamán is kétnyelvű volt, azaz a román és a magyar nyelvet mindig is egyaránt használta. „Régi gyökerű konfúzió, hogy összekeverik a katolikusokat és a magyarokat Moldvában. A két fogalom bizonyos mértékig természetesen átfedi egymást, mivel az összes csángó (akiket sok szerző magyaroknak tekint) katolikus. De a moldvai katolikusok nagy száma román, és ez így volt már elég régen is” – írják a 29. jegyzetben. (14. old.), majd az állítást egyetlen történeti adattal, egy Del Monte nevű olasz misszionárius 1671-ben kelt jelentésének egyik részletével próbálják meg bizonyítani. A forrás szövegét így parafrázálják: „Például már 1671-ben az olasz misszionárius Del Monte rámutatott arra, hogy a moldvai katolikusok anyanyelve román, hozzátéve azt, hogy a magyar nyelv szintén szükséges.” (uo.) A kiadvány egyik kulcsfontosságú pontjáról lévén szó, érdemes idézni az eredeti olasz szöveget: „... 7. La Provincia di Moldavia, subiace al domino di un Principe della nazione Vallacha; ma tributario al Turco. 8. Che linguaggio vi sij necessario. Il Vallacho proprio il nativo; ma perch anco in detta provincia vi sono dei Ungheri, ancora vi necessario la lingua Ungarica.”⁷ Azaz magyarul: „... 7. Moldvának román nemzetbeli uralkodója van, aki adófizetője a töröknek. 8. Az ország nyelve a román, mivel azonban magyarok is élnek itt, szükséges a magyar nyelv is.” (Benda Kálmán ford., i.m. 639. old.) Tehát a hivatkozott helyen szó sincs arról, hogy bizonyos moldvai katolikusok anyanyelve román lenne, a forrás *az egész országrész* („la Provincia di Moldavia”) általában vett román nyelvűségéről beszél (!), megjegyezve, hogy a katolikusok jelenléte miatt a magyar nyelv ismerete is szükséges.

A szerzők „ugyanilyen irányban” értik félre egy másik, 1781-ben kelt moldvai helyzetjelentés egyik megjegyzését, amely arról tudósítja Batthyáni Ignác erdélyi püspököt, hogy a „csángó-magyarok” (!) sajátosan beszélnek magyarul. Az eredeti latin szöveg „multo blesus” kifejezése ugyan is a csángók „sziszegő”, „selypítő” nyelvjárására (l. pl. az *s* és *zs* hangok *sz*, illetve *z* ejtését) utal (a latin *blaesus* szó jelentése: 'selypítő', 'pösze'), és semmiképpen értelmezhetjük úgy, hogy a moldvai

katolikusok román anyanyelvűek lévén, nem tudnának jól magyarul (15. old.). A Moldvát járó „misz-szionárius” tehát jól érzékeli az archaikus moldvai magyar tájnyelv és az erdélyi magyar köznyelv különbségeit, ami egészen természetes, hiszen arról az a Zöld Péter székely katolikus plébánosról van szó, aki a madéfalvi székelyvilkolás (1764) után négy évig Moldvában bujdosott, és aki a püspök felkérésére készített jelentésében kifejti azt a nézetét, miszerint a moldvai „csángó-magyarok” közé az olasz misszionáriusok helyett magyar papokat kellene küldeni.⁸

Az Erdélyből érkező XVII–XVIII. századi menekültekről szólva a szerzők minden alap nélkül állapítják meg, hogy „többségük csángó volt, de voltak székelyek is” (29. jegyz.), ezzel is azt sugallván, hogy a katolikus székelyek mellett „csángónak” nevezett katolikus románok is érkeztek volna Moldvába. Katolikus erdélyi románokról azonban a XVIII. század elején megvalósult vallási unió előtt nem tudnak a korabeli történeti források, és arról sincs tudomásunk, hogy a görög katolikus hitre tért erdélyi románságnak a XVIII. század folyamán Moldvába kellett volna menekülnie. Amint ezt a történészek kimutatták, a vallási unió, csakúgy mint a határőrség XVIII. század végi felállítása az erdélyi román jobbágyság számára a társadalmi és szellemi felemelkedés lehetőségét jelentette.⁹

A kiadvány miközben – egyáltalán nem meggyőző módon – a történeti források szövegeinek hibás értelmezésével igyekszik bizonyítani a moldvai román katolikusok történelmi létezését, nem említi meg azt, hogy ugyanezek forrásokban adatok tömkelege található arra vonatkozóan, hogy a XVII–XIX. század folyamán a moldvai katolikusok ragaszkodnak a magyarul tudó papokhoz, és a római *De Propaganda Fidei* szervezet idegen misszionáriusai helyett inkább az erdélyi ferencesek működését látnák szívesen Moldvában. Ilyen értelmű adatokat tartalmaznak a következő XVII. századi dokumentumok, hogy a későbbiek közül ne is említsünk: a bákói, tatrosi és románvásári katolikusok levelei a *De Propaganda Fidei* kongregációhoz 1653-ból¹⁰, a tatrosiak kérése a hozzájuk látogató Bandinus érsekhez 1648-ból¹¹, Szabófalva és öt környező falu magyar nyelvű (!) panaszirata 1671-ből ugyanehhez a szervezethez¹², a csöböröcsökiek kérelmei 1644-ban Beke Pál jezsuita misszionáriushoz majd 1706-ban Rákóczi Ferenc követeihez¹³.

Ezeket a forrásokat románok által szerkesztett forráskiadványokban – mindenekelőtt az 1925–1939 között négy vastag kötetben megjelent *Diplomatarium Italicum* sorozatban – is közreadták. Horváth Antal csángó születésű plébános nemrég megjelentetett dokumentumgyűjteménye (*Strămoșii catolicilor din Moldova*. Sf. Gheorghe, 1994.) román nyelven tette közzé a moldvai katolikusok történelmére vonatkozó alapvető fontosságú dokumentumokat, ezt a kiadványt azonban a szerzők egyáltalán nem használták fel.

4. Hogyan használjuk fel a népszámlálási adatokat?

A demográfiai jellegű források felhasználása ugyancsak tendenciózusan szelektív. A kiadvány idevágó fejezetében a szerzők csak az 1930 utáni népszámlálási eredményeket értékelik, elmulasztva megjegyezni, hogy az 1859-es román népszámlálás szerint Bákó megye katolikus lakosságának 86,6 százaléka (25 896 katolikusból 22 426 fő) és Roman megye katolikus lakosságának 94,6 százaléka (15 588 katolikusból 14 736 fő) még magyarnak vallotta magát.¹⁴ Tehát a XIX. század derekán a két nagy csángó tömb etnikai viszonyai még a mai székelyföldi állapotokhoz voltak hasonlíthatók, hiszen ekkor a katolikus lakosság zöme még a román népszámlálás adatai szerint is magyarnak vallotta magát.

A következő, 1899. évi moldvai népszámlálás sajnos nem vizsgálta az anyanyelvi–nemzetiségi viszonyokat. A népszámlálás hiányosságait azonban valamelyest pótolja az 1898–1902 között öt kötetben megjelent *Marele Dicționar Geografic al României* (Románia Nagy Földrajzi Szótára) című igényes szerkesztésű tudományos munka, amely helységek szerinti bontásban tesz közzé hivatalos forrásokból származó nemzetiségi adatokat. Az ebben közölt demográfiai adatok alapján arra következtethetünk, hogy a magukat magyaroknak valló moldvai katolikusok arányszáma a XIX. század második felében visszaesett, de még mindig igen jelentős volt.¹⁵ Ezt az alapvető román forráskiadványt a kiadvány ugyancsak nem hasznosítja, hiszen a hivatalos XIX. századi román közlések ismeretében a szerzőknek le kellett volna vonniuk azt a következtetést a moldvai magyar katolikusok korábbi

spontán asszimilációja a XIX. század végén létrejött modern román nemzetállam asszimilációs politikája következtében gyorsult fel.

A kiadvány által idézett 1930., 1956. és 1977. évi román népszámlálások közölt számadatait (12–13. old.) csak nagy óvatossággal kezelhetjük, hiszen a szerzők figyelmen kívül hagyják azt, hogy az adminisztratív egységek határai a népszámlálások között megváltoztak, tehát a különböző földrajzi területekre vonatkozó demográfiai adatok egymással nem vethetők össze. (Például: az 1956-os tartományi beosztás adatai nem feleltethetők meg az 1977-es megyei beosztásnak; az 1977. és 1992. évi népszámlálások már a moldvai katolikusok között tüntetik fel a gyimesi katolikus csángók egy részét is, akik korábban nem szerepeltek ott. Azt az adatot, hogy 1977-ben Bákó megyében már csak 3813-an vallották magukat magyarnak, csak akkor vonatkoztathatjuk a moldvai csángókra, ha ebből a számból levonjuk Gyimesbükk község közel 3 ezer főnyi katolikus lakosságát, valamint a megye református magyar lakosságát is.)

A demográfiai adatok „szelektív” felhasználása által a kiadvány azokról az asszimilációs folyamatokról tereli el a figyelmet, amelyek a XIX. század közepe óta hatottak a moldvai magyar etnikum körében. Ezek a folyamatok mára igen előrehaladottá váltak, olyannyira, hogy ma már a csángóknak csak mintegy egynegyede érti és beszéli jól-rosszul ősei anyanyelvét.¹⁶ Hogy a kiadvány által nem létezőnek tekintett folyamat arányait érzékeltessem, itt közlöm az alábbi táblázatot:

*A moldvai magyarok számának és arányának alakulása
a hivatalos román népszámlálások szerint:*

A felmérés éve	Összlakosság	Katolikusok száma	Katolikusok aránya az összlakosságon belül	Magyarok száma	Magyarok aránya az összlakosságon belül	Magyarok aránya a katolikusokon belül	Az adatok forrása
1859	1 325 406	52 881	4,0%	37 825	2,9%	71,6%	Népszámlálási adat ¹⁷
1899	1 848 122	88 803 ¹⁸	4,8%	24 276 ¹⁹	1,3%	27,3%	Népszámlálási adat ²⁰
1912	2 139 154	97 771 ²¹	4,6%				Népszámlálási adat ²²
1930	2 433 596	109 953	4,5%	23 894 ²³	1,0%	21,7%	Népszámlálási adat ²⁴
1941	2 769 380			9 352 ²⁵	0,3%		Népszámlálási adat ²⁶
1948	2 598 259			6 618 ²⁷	0,3%		Népszámlálási adat ²⁸
1956 ²⁹	2 991 281			8 829 ³⁰	0,3%		Népszámlálási adat
1966 ³¹	3 391 400			4 748 ³²	0,14%		Népszámlálási adat
1977 ³³	3 763 221			3 276 ³⁴	0,09%		Népszámlálási adat
1992 ³⁵	4 079 046	240 038	5,9%	3 098 ³⁶	0,08%	0,8%	Népszámlálási adat ³⁷

A számsorokból világosan kiderül, hogy a moldvai katolikusok száma 1859–1992 között csaknem ötszörösére (52 881 főről 240 038 főre) nőtt, és az összlakosságon belüli arányuk is javukra módosult: míg a XIX. század derekán Moldva népességének 4 százalékát alkották, ma az országrészen belüli arányuk mintegy 6 százalék. Ez a gyarapodás különösen akkor meggondolkodtató, ha tekintetbe vesszük a Moldvára jellemző magas népszaporulatot és a csángók körében tapasztalható – az utóbbi évtizedekben mintegy 65 ezer főt kitevő – elvándorlást is.

Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a magyar eredetű katolikus csángók a vizsgált időszakban – legalábbis a népszámlálások adatai szerint – teljesen elvesztették anyanyelvüket és magyarságtudatukat. A múlt század közepén még 71,6 százalékuk (az akkori 52 881 katolikusból 37 825 fő) magyarnak vallotta magát, ma ellenben csupán 0,8 százalékuk (240 038 főből 1826 lélek) tartja magát magyarnak. Sőt, ha az 1826 moldvai katolikus területi megoszlását is tekintetbe vesszük, azt látjuk, hogy népszámlálás a városokban mutatott ki 1301 magyar katolikust, a falvakban magukat magyarnak valló katolikusok száma (a később Moldvához csatolt Gyimesbükk nélkül) pedig mindössze 525 fő. Tehát: a népszámlálások szerint *a moldvai csángó falvakban a magyarok száma a XX. század végére mintegy félezerre olvadt.*

A kiadvány szerzői nemcsak az itt bemutatott, a hivatalos statisztikák által is megfogható (!) *asszimilációs folyamatokat ködösítik el*, hanem a jelen asszimilációs folyamatairól sem hajlandók tájékoztatni a nemzetközi közvéleményt, hiszen nem hajlandók tudomásul venni a fentebb említett sajátos csángó identitást.

A fentiek mintegy összefoglalva, a kiadványt a következő módon értékelem:

1.) A szerzők a vonatkozó csángó szakirodalmat és a moldvai „terepet” csak hiányosan és felületesen ismerik, nem tudnak biztonságosan tájékozódni.

2.) A kiadvány adatainak megbízhatóságát csökkenti a néhol pontatlan, nem körültekintő forráskezelés (pl. a misszionáriusi jelentések, népszámlálási adatok vonatkozásában) és a forráskritika hiánya (l. pl. az idézett csángó nyelvi „adatok” ellenőrizetlenségét).

3. A legkülönbözőbb nézetek minden kritikai állásfoglalás nélküli egymás mellé helyezése a szerzők részéről olyan ködösítés, ami azt eredményezi, hogy a csángó kérdésben tájékozatlan érdeklődő, aki először találkozik a *csángó* fogalommal, *nem kap világos választ bizonyos alapvető kérdésekre*, amelyekre mindenképpen választ kellene kapnia: milyen eredetű etnikumról van végül is szó? hányan beszélnek még a csángó nyelvet? hogyan viszonyul ez a nyelv a magyar, ill. román köznyelvhez? milyen mértékű a kisebbség asszimilációja? melyek a népcsoport legfontosabb kulturális sajátosságai? hogyan függ össze a nyelvhasználat és az etnikai identitás? stb.

A legmeglepőbb, hogy a román legionárius mozgalom egyik vezetőjének, D. Mărtinaşnak hírhedt fantazmagóriáját a kiadvány újra meg újra úgy állítja be, mint a román tudományos álláspontot (15–16. old.), és sehol sem marasztalja el, holott ezt a teóriát korábban senki nem hangoztatta a román kutatók közül. (A könyv 1985-ben, a Ceauşescu-korszak közepén jelent meg, és a benne foglaltakat azóta is csak a legtudománytalanabb nacionalista propagandakiadványok tartják adekvát tudományos álláspontnak.)³⁸ Valójában a csángó kérdéssel foglalkozó román kutatók véleménye korántsem egységes. Némelyek közülük az eredetkérdésben egyetértenek a magyar kutatókkal, vagy legalábbis hozzájuk hasonló módon vélekednek. (D. Cantemir, A. D. Xenopol, C. Auner, Gh. Rosetti, Gh. Năstase stb.) Ezeknek a tudósoknak a nevét nem, vagy csak ritkán szokták román szerzők idézni. Sajnálatos, hogy ebből a kiadványból hiányzik például Gh. I. Năstase 1935-ben írt román munkájának említése,³⁹ aki a kortárs Lükő Gáborral azonos eredményre jutott a csángók eredetét, illetve táji-történeti tagolódását illetően. (Nevét emiatt a tanulmánya miatt a kihagyták a romániai történetírók lexikonából is.⁴⁰)

4. A kiadvány több ponton is arra enged következtetni, hogy a források „pártatlan” kezelése nem egyéb mint szándékos zavarkeltés: *ez a füzet az „információk” ilyen elrendezésében a csángóságot beolvasztani igyekvő román nacionalizmusnak tesz szolgálatot*. Sajnálatosnak tartom, hogy ezt sokan – tájékozatlanságuknál fogva – nem vették észre.

Jegyzetek

- ¹ *The Moldavian Csango*. Study by Valentin Stan and Renate Weber. h.n. (Budapest), é.n. (1998), 32. p.
- ² Ezek között említik James *Kapalo* nevét, akinek nevét az egész munkában következetesen hibásan írják James Kapdo-nak. (A brit állampolgár J. Kapalo egyébként tudomásom szerint félig magyar származású.)
- ³ Lásd: Tánczos Vilmos: Hányan vannak a moldvai csángók? *Magyar Kisebbség*. Új folyam, III. évf. 1–2. 370–390. Angol fordítása térképmelléklettel megjelent 100 példányban a Teleki Alapítvány kiadásában: Hungarians in Moldavia. Budapest, Teleki László Foundation, Institute for Central European Studies, April 1998., 24. p.
- ⁴ Vladimir Trebici professzor a Román Akadémia Demográfiai Bizottságának elnöke egyik szaktanulmányában például ezt írja: „Egyes magyar források szerint számuk (ti. a csángóké – T.V.) valahol 50–100 000 között lehet. Holott az 1992-es népszámlálás során csak 2100 csángót vettek fel, akiket az „egyéb nemzetiségek” rovatba soroltak.” (*Revista de cercetări sociale* Anul 3. 1996. 1. 110.)
- ⁵ L. pl.: Berrár Jolán–Károly Sándor: *Régi magyar glosszárium*. Bp., 1984. 592.; Szarvas Gábor–Simonyi Zsigmond szerk.: *Magyar Nyelvtörténeti Szótár. II. Bp., 1891. 1417. p.*
- ⁶ Lásd pl.: Szarvas Gábor: A sláviai tájszólás. *Magyar Nyelvőr* 5. évf. 1876. 12.; Balassa József: A sláviai nyelvjárás. *Magyar Nyelvőr* 23. évf. 1894. 307–308. p.; Penavin Olga: *Szlavóniai (kórogyi) szótár*. Újvidék, 1978. 27. p.; J. Lőrinczi Réka: *A magyar rokonsági elnevezések rendszerének változásai*. Buk. 1980., főleg: 77., 80., 88–92, 209.
- ⁷ Benda Kálmán szerk.: *Moldvai csángó–magyar okmánytár*. Bp., 1989. 641. Ugyanígy közli Gh. Călinescu is: *Alcuni missionarii cattolici italiani... Roma, 1925. 109. (Diplomatarium Italicum. I.)*
- ⁸ Moldvai tapasztalatairól Zöld Péter két írásban számolt be. Az elsőt 1780-ban írta, és 1783-ban Pozsonyban jelent meg Molnár Jánosnak a *Magyar könyvház* című kötetében. (Német fordítása ugyanekkor az *Ungarisches Magazin*ban.)
- ⁹ L. pl.: Imreh István: *Látom az életem nem igen gyönyörű*. A madéfalvi veszedelem tanúkihallgatási jegyzőkönyve. Buk., 1994. 15–18.; Makkai László: *Magyar–román közös múlt*. Bp., 1989. 157–162, 179–180.; Makkai László–Szász Zoltán: *Erdély története. II. Bp., 1987. 885–889., 1032.*
- ¹⁰ Benda Kálmán: *Moldvai Csángó–Magyar Okmánytár*. Bp., 1989. 87. sz., 495–508. p.; A románvásári levél részlete román fordításban: Horváth Antal: *Strămoșii catolicilor din Moldova*. Documente istorice. 1227–1702. Sf. Gheorghe, 1994. 95–96.
- ¹¹ *Okmtár* 76. sz., 366. p.
- ¹² *Okmtár* 119. sz., 667–669.; Horváth *op. cit.* 113–115.
- ¹³ *Okmtár* 56. és 141. sz.; Horváth *op. cit.* 62–63.
- ¹⁴ *Population de la Moldavie, 1859*. Bucuresti, é.n. (Populațiunea după naționalitate și cultu). L. még: Szabados Mihály: A moldvai magyarok a román népszámlálások tükrében. In: Kiss Gy. Csaba szerk.: *Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Intézet Évkönyve*. Bp., 1989. 89–102.)
- ¹⁵ Szabados Mihály számításai szerint Bakó és Roman megye ama 31 községében, ahol a *Nagy Földrajzi Szótár* magyar etnikumúakat jelez, a magyarok arányszáma a XIX. század utolsó négy évtizedében 89,6 százalékról 71,1 százalékra csökkent, tehát „harmincöt év alatt a magyar nemzetiségűek egyharmada románná vált”. (Szabados *i.m.*)
- ¹⁶ L. a 3. jegyzetben említett tanulmányom adatait.
- ¹⁷ Közli Szabados 1989. 91.
- ¹⁸ Egy részük – legalább 15 ezer fő – külföldi honos. (L. még az 1912-es adatokat.)
- ¹⁹ A *Marele Dicționar Geografic al României* ennyi katolikust minősít magyar anyanyelvűnek Bákó megye 19 és Román megye 12 községében. (Szabados 1989. 94) Ezen felül magyar anyanyelvűek éltek még néhány további faluban is (pl. az Aknávásár körüli katolikus falvakban), amelyek magyar lakosságáról a szótár nem tesz említést. Ezeket a – gyakran színmagyar – településeket helyszíni tapasztalatai alapján helyesen jelöli meg Domokos Pál Péter (Domokos 1938. 304–308.). E falvak többségében még ma is él a magyar nyelv.) A magyar anyanyelvűek száma tehát a századfordulón jóval nagyobb volt a szótár által közölténél.

- ²⁰ Uo.
- ²¹ Ebből román állampolgár 77 227 fő (3,6%), külföldi állampolgár 19 429 fő (0,9%, amiből magyar állampolgár 8226 fő, azaz 0,4%), hontalan 1103 fő (0,1%), ismeretlen 12 fő (0,0%).
- ²² Forrás: Scărlătescu, I.: Statistica demografică a României. Extras din *Buletinul Statistic al României*. 1921. Nr. 6–7. 55. 70. p.
- ²³ Anyanyelvi adat. Nemzetiség szerint ugyanekkor magyarnak minősítettek 20 964 lakost.
- ²⁴ Forrás: Manuilă 1938.
- ²⁵ Etnikai eredet szerint.
- ²⁶ *Recensământul general al României din 1941 6 aprilie*. Date sumare provizorii. Bucuresti. Institutul Central de Statistică. 1944. XI. p.
- ²⁷ Anyanyelv szerint.
- ²⁸ Golopenția A.–Georgescu D. C.: Populația Republicii Populare Române la 25 ianuarie 1948. Rezultate provizorii ale recensământului. Extras din *Probleme Economice*. 1948. Nr. 2. 38. p.
- ²⁹ Az 1992. évi közigazgatási beosztás szerint, Suceava megye és Gyimesbükk nélkül.
- ³⁰ Nemzetiség szerint. Anyanyelv szerint kb. 15 ezer fő. (Az 1992-es közigazgatási beosztás szerint 1956–1977 között csak a nemzetiség szerinti adatok állnak rendelkezésre. Anyanyelvi adatokat 1956-ban és 1966-ban csak a korabeli tartományi szinten ismerünk.)
- ³¹ Az 1992-es közigazgatási beosztás szerint, Suceava megye és Gyimesbükk nélkül.
- ³² Nemzetiségi adat. Anyanyelv szerint kb. 7 ezer fő.
- ³³ Suceava megye és Gyimesbükk nélkül.
- ³⁴ Nemzetiségi adat.
- ³⁵ Suceava megye és Gyimesbükk nélkül.
- ³⁶ Nemzetiségi adat. (Anyanyelv szerint 3118 fő.) Közülük 1826 a római katolikusok száma.
- ³⁷ Forrás: *Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992. Structura etnică și confesională a populației*. București, Comisia Națională pentru Statistică, 1995.
- ³⁸ Ezek legújabbika egy nemrég megjelent kötet: Bucur Ioan Micu: *Incerări violente de maghiarizare a „ceangăilor” români*. 1944–1997. București, 1997.
- ³⁹ Gh. I. Năstase: Ungurii din Moldova la 1646 după „Codex Bandinus”. *Arhivele Basarabiei VI*. 1934. 397–414. és VII. 1935. 74–88.
- ⁴⁰ Ștefan Ștefănescu szerk.: *Enciclopedia istoriografiei românești*. Buc., 1978.